

PROBLEME DE SEMANTICĂ ONOMASTICĂ

Ioan LOBIUC

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași)

În semn de omagiu pentru (re)cunoscutul specialist și în toponimie, prof. univ. dr. VASILE FRĂȚILĂ, pe baza unei bibliografii vaste și a unor cercetări proprii despre bilingvismul toponimic și despre „migrația” interlingvistică a antroponimelor, readucem în discuție două chestiuni extrem de importante și pentru lexicologie, și pentru lingvistica teoretică: 1. **(co)relația dintre numele proprii și cele comune (apelative) și 2. semantica unora /și a celorlalte.**

Diferența între comun (general) și propriu (particularizant) este văzută, tradițional, în faptul că primul, de pildă termenul nomenclator, *râu*, desemnează o clasă de obiecte omogene, pe când un nume propriu de tipul *Olt* numește unul și numai unul din cursurile de apă din România (dacă ar apărea un corp fonic *Olt* în vreo altă parte, ar fi doar un omonim al celui dintâi). Cuvântul *țară* este numele comun a foarte multe obiecte, dar „țările” concrete sunt desemnate prin nume diferite (cf. *România, Bulgaria, Ungaria* etc. sau, în cazul toponimiei (pre)medievale românești, *Țara Făgărașului, Țara Bârsei, Țara Loviștei* etc. [este vorba, aici, de semantica primară a lat. *terra* în protoromână]).

Problema a fost și rămâne controversată: numele proprii se raportează la obiecte-unice, care ar forma și ele clase (ca în opinia lui J. Kurylowicz, *Očerki po lingvistike*, Moscova, 1962), întocmai celor comune, care au ca referent clase din mai multe exemplare. Unele forme de plural din onomastică nu

contrazic opinia dată: oronime ca *Alpi*, *Carpați* etc. trimit la un singur obiect geografic, ca și *Caucaz*, *Pamir* etc., după cum *Calea Lactee* desemnează tot un singur obiect astral, deși acesta se compune dintr-un număr foarte mare de astre și constelații.

A. H. Gardiner, în judicioasa și pe deplin actuala lucrare, *The Theory of Proper Names* (2nd Ed., Oxford, 1954), observa că împărțirea numelor în comune și proprii îi era clară deja celebrului gramatician Diyonisios Thrax, care în sec. al II-lea î. de Hr. spusese că unele cuvinte (de pildă, *om*, *cal*) sunt comune pentru șiruri de obiecte, pe care le desemnează în genere (*koinos*), pe când altele (*Socrates*, *Homer*) sunt nume individuale și „definesc” obiectul în mod individual, particularizant (*jdios*).

A. P. Krytenko, într-un interesant studiu *Do teorii vlasnych nazv* [Contribuții la teoria numelor proprii] (în culeg. *Onomastyka*, Kiev, 1966, p. 16 ș.u.) invocă, spre evaluare, două opinii aparent contradictorii, pentru a răspunde la întrebarea dacă numele proprii [mai departe: n. pr.] au sens și, dacă îl au, care este natura acestuia și dacă ea este aceeași la/pentru toate n. pr. Una din opinii îi aparține logicianului englez J. S. Mill, care, în sec. XIX, aprecia că numele proprii de tipul *John*, *Smith* sunt denotative, adică asemantice [!], în opoziție cu numele comune, care ar fi conotative, părere la care s-a aliat și A. Gardiner.

Mărturisind că terminologia lingvistică britanică diferă foarte mult de cea europeană tradițională (cf., în semantica lexicală modernă, accepțiunile termenilor *denotație* vs. *conotație*), amintim părerea lui O. Jespersen (din *The Philosophy of Grammar*, trad. rus., M. 1958) că n. pr. conotează (adică includ, cuprind) un număr mai mare de însușiri decât cele comune. Argumentul ar fi următorul: cu cât știi mai bine o persoană, cu atât numele ei se umple cu un plus de conținut, cu un fel de „sens”, fără de care nu ar mai fi posibilă conversiunea n. pr. în nume comune (cf. *amper*, *ohm*, *america*, *diesel* ș.a.). Este îndoielnică, însă, părerea lui B. Russel că abia n. pr. oferă posibilitatea cea mai mare de a-1 „judeca” pe un *Mr. John* ca pe o entitate (substanță) cvasiconstantă [în ce plan?].

Pentru a rezolva așa-zisa dispută, autorul, a cărui sinteză o comentăm aici, era obligat să se întrebe, mai întâi de toate, dacă numele proprii (evident, substantive), exprimă noțiuni. Este drept, ele nu sunt total nici non-noționale, adică sinsemantice, dovadă că sunt funcționale sintactic, dar nici în întregime noționale.

Aici intervine o problemă de lingvistică generală mai întâi: ce înseamnă semantică lexicală? Ea este, preponderent, noțională și nu doar structurală. Un cuvânt substantival precum *fată* cuprinde, în conținutul noțiunii, toate trăsăturile esențiale și generalizate, prin abstractizarea celor individuale și irepetabile, pentru a integra în clasa dată toate exemplarele — ca să vorbim în termenii analizei semice (componentiale) — umane, femeiești și de o anumite vârstă. În schimb, *Maria* nu poate fi supusă unei analize de acest fel, căci nu știu decât că există o persoană de sex femeiesc de acest fel [și asta până la proba contrarie]. Altfel stau lucrurile când cunosc o și vorbesc de o Marie concretă, în carne și oase, nu ca cea găsită în orice carte de telefon din țară sau de aiurea. Situațiile din urmă sunt de competența *lingvisticii vorbirii*, numită, cumva abuziv, în vremea din urmă *lingvistică pragmatică*. Dacă cineva cunoaște, ca vecine sau altfel, mai multe Mării, ele vor fi omonime pentru acel vorbitor, pentru că *Maria*¹, *Maria*², *Maria*³ sunt inconfundabile între ele.

De aceea, avea dreptate J. S. Mill să afirme că *John, Smith* nu au semantică, pentru că el considera n. pr. din punctul de vedere al sistemului lingvistic, mai exact, din punctul de vedere al sistemului de noțiuni exprimate prin lexeme (sau echivalente frazeologice ale lor). Ni se pare perfect valabilă și azi — din perspectiva dată — opinia lui K. Marx, foarte des citată în diverse contexte, că, în mod categoric, „eu nu știu nimic despre persoana dată dacă știu doar că o cheamă Jakob”. De aceea, după Alan Gardiner (dar nu neapărat din cauza lui K. Marx), *numele proprii sunt o categorie a limbii și nu a vorbirii*, încât ele merită să figureze într-un dicționar general și nu doar în cel enciclopedic, ceea ce este, evident, o exagerare: a amalgama numele comune cu cele proprii în limitele unuia și ale aceluiași dicționar ar face rezultatul inoperant, pentru că numele proprii țin doar de vorbire (*parole*) și nu de *langue*.

Așadar, bunăoară, în lexicografia onomastică engleză *John* este doar unul din numele de gen masculin și doar atâtă (ca „etichetă distinctivă”), dar, pentru Otto Jespersen, acest antroponim funcționează și în *vorbire* ca nume al unor britanici diferiți, încât fiecare utilizare concretă a acestui prenume se leagă de o semnificație conotativă bogată.

Asemenea dispute — minore ca diferențe de opinii — pot fi soluționate, în plan teoretic, dacă se abordează n. pr. atât în planul limbii, cât și în cel al vorbirii, mai important fiind cel dintâi, căci aici se relevă sistematicitatea numelor proprii, liberă de tot ce este efemer, accidental, extralingvistic.

Astfel, n. pr., mai ales toponimele, posedă, în sistemul limbii, semantică pre-onomastică (cea a apelativului, din care provin, în mod aproape obligatoriu), semantică strict onomastică sau/și post-onomastică, ultima, de regulă, simbolică (cf. *Eminescu, Plevna, Posada, Războieni, Grivița, Podul Înalt* etc).

Prin semantică, n. pr. se divid în două ansambluri: 1) nume cu semantică bogată sau deplină și 2) nume cu semantică „săracă”, restrânsă. Numele de obiecte „unice” în natură țin de primul: e vorba de nume ale personajelor istorice (*Shakespeare, Newton* etc), de hidronime (*Dunăre, Nipru, Rin, Nil* ș.a), de nume de țări (*România, Franța, Siberia* ș.a.), de nume de insule (*Sumatra, Jawa, Sahalin, Sardinia* ș.a.), de oiconime, în speță nume de orașe (*București, Paris, Moscova* etc). Nu contează că uneori unul și același nume se folosește pentru a numi două sau mai multe obiecte unice în felul lor. În astfel de situații este vorba de *omonimia* numelor proprii cu semantică deplină (cf. *Mihail Sadoveanu* — numele marelui prozator și ~ ~ — numele vilei din Copou în care a locuit și a creat acesta).

Dar toate numele obiectelor unice sunt n. pr.? Cuvintele *soare* și *lună* sunt ca atare în română? Până la un punct, lucrurile ar sta așa cel puțin în astronomie, unde numiri ca *Lună, Soare* și chiar *Pământ* se aliniază numelor proprii *Venus, Jupiter, Orion, Alfa Centauri* etc. Totuși, în sistemul semantic românesc *soare, lună* și chiar *cer* sunt percepute „slab” (ele corelându-se, mai degrabă, cu nume ca *stea, nor, fulger, mare, apă, ploaie*, care nu sunt unice în natură). Această percepție o reflectă și ortografia, în care *soare, lună* și *cer* se scriu cu minusculă, ceea ce potențează percepția celor dintâi.

Dimpotrivă, n. pr. care au ca referent grupuri (clase) de obiecte au o semantică săracă, chiar vidă. Numiri ca *Jordan, Ionescu, Marina, Ioana*, zoonime ca *Sîmbolea, Dumana, Joiana* etc. sunt doar cuvinte - „etichete”, cu sens pur nominal: „unul dintre numele de familie”, „unul dintre prenume” (masculin sau feminin), „una din adresări” etc. Cuvintele *Ioan, Petru, Constantin* reprezintă, deopotrivă, prenume masculine, dar esențial este că ele sunt nume *diferite*, ceea ce rezultă din faptul că au semnificații diferiți, adică diferă în planul expresiei, opoziție ideală în limbă. S-a spus că dacă opoziția *Dunăre-Olt* am compara-o cu clătite de diverse forme și umpluturi diferite, opoziția *Ioan* și *Petru* am putea să o comparăm cu două mingi divers colorate, în interiorul cărora este același vid, mai exact aceeași substanță. Aceasta este

valabil pentru planul limbii, dar nu în planul vorbirii, unde numele concrete se umplu cu o semantică situațională concretă.

Dincolo de diferența, esențială, între nume proprii cu semantică plină și cele cu semantică vidă (nominală), ele sunt unite prin funcție comună. A. Gardiner sublinia că n. pr. sunt cuvinte sau grupuri de cuvinte cu *destinația specială de a identifica obiectele*. Identificarea obiectelor se asigură prin semnificant (fonie), indiferent de „sensul” pre-onomastic (cf. *Rotaru, Șelaru, Scripcaru; Dumbrava, Lunca, Suceava*), în cazul n. pr. provenite din apelative, și de „sensul” post-onomastic (cf. *Irod, Cain, Don Quijote, Plevna, Mărășești*), acesta, prin definiție, conotat (cf. și *Grivița* etc).

N. pr. care identifică obiecte „unicat” diferă de cele care identifică clase de obiecte; primele sunt strict individuale și nu acceptă în „semantica” lor contopirea a două obiecte diferite. Acolo unde se observă aceasta, avem cazuri de omonimie, de pildă, *Venus1* — una din planete, *Venus2* — zeița frumuseții; *Darwin1* — oraș în Australia, *Darwin2* — marele naturalist englez.

Există diverse tipuri de omonime în sfera onomasticii; simetrice, când membrii țin de aceeași clasă (*Teba* - oraș în Grecia și *Teba* — oraș în Egipt, ambele din clasa omonimelor) și asimetrice (pentru clase de obiecte diferite, cf. *Congo* — nume de stat și *Congo* — nume de râu în Africa).

Sugestia este că etimologia rămâne prioritară în onomastică, cu condiția ca să se aibă în vedere, obligatoriu, semantica pre-toponimică (cea a apelativului), semantica toponimică propriu-zisă, cea „vidă”, în care un nume topic (indiferent de complexitate structurală) nu este și nu trebuie să fie decât o „etichetă” a unui obiect geografic (cf. *Răcăciuni* etc.) și cea post-toponimică (simbolică), care nu contează, însă, decât pentru ansamblul colectivității (-lor)/etniilor.

Pe lângă lucrările deja indicate în text, mai semnalăm pentru problematica abordată următoarele poziții bibliografice:

• Trnka, B., *A Theory of Proper Names*, CL. Melanges offerts a E. Petrovici, București, 1958.

• Achmanova, O. S., *Le «nom propre» en tant que catégorie linguistique*, *Ibidem*.

• Šmilauer, V., *Uvod do toponimastiky*, Praha, 1963.

• Milewski, Thadeusz, *Imiona osobowe jako zwiercadlo kultury*, „Studia in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński”, Krakow, 1963.

• Nikonov, B. A., *Vvedenie v toponimiku*, Moscova, 1965.

ON THE SEMANTICS OF PROPER NAMES

Abstract

The paper deals with several polemics regarding the meaning of proper nouns (place names, people's names) in conjunction with the one of common names. The conclusion we have reached is that proper names can be classified into two classes : 1) nouns with rich, full semantics; 2) nouns with poor semantics, function of the referent and existential area of language: *langue* and *parole*, respectively.